

PODKATEGORIZACIJA GLAGOLOV V DESKRIPTIVNIH SLOVNICAH SRBSKEGA IN SLOVENSKEGA JEZIKA

Jasmina Moskovljević Popović, Maja Đukanović, Borko Kovačević

Filološki fakultet, Beograd

UDK 81'367.625=163.41=163.6:81'36–133

Delitev glagolov glede na določene, vnaprej definirane kriterije je pomemben in nujen del vsake slovnice. Osnovni cilj tega prispevka je kritična obravnava različnih sistemov podkategorizacije glagolov v deskriptivnih slovnica s posebnim pogledom na podkategorizacijo glagolov v dveh največjih deskriptivnih slovnica srbskega (Stevanović 1979) in slovenskega jezika (Toporišič 1976, 2000) ter naštevanje posameznih skladenjsko-semantičnih parametrov, pomembnih za glagolsko podkategorizacijo v teh dveh jezikih.

glagolski razredi, načela podkategorizacije, deskriptivne slovnice, slovenščina, srbščina

Verb subcategorization into different classes and in accordance with appropriate and well-established criteria is a crucial part of every grammar. The main aim of this paper is to analyse systems of verb subcategorization in the two most widely used descriptive grammars of contemporary Slovene (Toporišič 1976, 2000) and Serbian (Stevanović 1979), as well as to enumerate some of the syntactico-semantic parameters significant for verb sub-categorization in these two languages.

verb classes, subcategorization principles, descriptive grammars, Slovene, Serbian

1

1.1

Poglavje o skladnji glagola je sestavni del vsake slovnice, ne glede na čas njenega nastanka, jezik, ki ga obravnava, ali teoretične usmeritve njenega avtorja. Ravno tako obstaja v okviru vsake slovnice tudi določen princip delitve glagolov oziroma definiranja in ustvarjanja ustreznih glagolskih podkategorij. Tisto, v čemer so si slovnice medsebojno bistveno različne, pa je izbor parametrov, na podlagi katerih se glagoli delijo, način njihovega definiranja in doslednost uporabe navedenih parametrov. Osnovni cilj tega prispevka je analiza podkategorizacije glagolov v dveh največjih deskriptivnih slovnica srbskega in slovenskega jezika – v slovnica Mihajla Stevanovića (1979: 545–572) in Jožeta Toporišiča (2000: 345–358). Čeprav za oba jezika obstajajo tudi posebne študije, posvečene temu vprašanju (prim. Žele 2001, 2003; Moskovljević Popović 2008), sta za analizo izbrani ti dve slovnici, tako zaradi razširjenosti njune uporabe kakor zaradi dejstva, da sta še vedno najpogostejše v rabi kot temeljna literatura pri študiju srbščine oziroma slovenščine.

1.2

Ko gre za podkategorizacijo glagolov, v tradicionalnih deskriptivnih slovnicaх kot temeljni izstopata dve veliki skupini glagolov – **neprehodni** in **prehodni**: »In all languages it is possible to subclassify verbs as transitive or intransitive on the basis of whether or not they occur with objects./V vseh jezikih lahko glagole, izhajajoč iz tega, ali nastopajo skupaj s predmeti ali ne, delimo na prehodne in neprehodne.« (Schachter, Shopen 2007: 10)

Glede na to, da ima za uvrščanje glagolov v skupino prehodnih oziroma neprehodnih odločilni pomen to, ali se ob glagolu pojavi predmet, je jasno, da je natančno, poenoteno in uniformno definiranje pojma **predmet** ključno za uspešnost sistema podkategorizacij, ki temeljijo na tej opoziciji. Toda ravno tu pride do pomembnih razlik v slovnicaх posameznih jezikov. Ilustrativen je primer nesoglasij, ki se pojavijo pri definiranju predmeta, na primer v velikih deskriptivnih slovnicaх angleškega in francoskega jezika (Qirk idr. 1972, 1985; Devos idr. 1993; Grevisse 1986; Huddleston, Pullum 2002).

1.3

V angleškem jeziku ločijo tri vrste predmetov (direktni, indirektni in predložni), v francoščini pa je delitev dihonomna in se kot posebni podkategoriji ločita samo direktni in indirektni predmet. V angleških slovnicaх se opozicija **direktni : indirektni predmet** definira predvsem na podlagi semantičnih kriterijev – direktni predmet je tisti stavčni člen, ki zaznamuje entiteto, na katero vpliva dejanje, izraženo z glagolom, indirektni pa je tisti, ki zaznamuje recipienta ali beneficenta. Nasprotno se **predložni predmet** loči izključno po morfosintaksičnem kriteriju: to je tisti predmet, ki se uvede s predlogom. Tako se istočasno uporabita in prepletata dva različna kriterija delitve, semantični in formalni (morfosintaksični). Ob tem se pogosto spregleda, da je tudi indirektni predmet (ki po definiciji zaznamuje prejemnika) lahko uveden s predlogom (*He gave a present to her/Dal ji je darilo*), kar pripelje do metodološko nesprejemljive situacije, da je eno samo glagolsko dopolnilo istočasno zaznamovano kot indirektni ter kot predložni predmet oziroma kot član dveh različnih kategorij, ki se (po tej definiciji) med seboj izključujeta.

1.4

Delitev francoskih slovníčarjev je samo na prvi pogled bolj dosledna in podrobna. Ločijo dve vrsti predmetov in ta opozicija popolnoma temelji na morfosintaksičnem kriteriju: direktni je samo tisti predmet, ki ne more biti realiziran v obliki predložno-samostalniške konstrukcije, indirektni pa je tisti, ki se obvezno pojavi s predlogom. V francoščini torej ni razločevanja med indirektnim in predložnim predmetom, saj se vsi predmeti, ki so uvedeni ali so lahko uvedeni s predlogom, definirajo kot *complément d'objet indirect* (Grevisse 1986: 412). Čeprav je takšna opredelitev na prvi pogled povsem ustrezna za analizo predložno-sklonskih konstrukcij z indirektno-predmetnim pomenom, njihova zamenjava z ustreznim zaimkom razkrije bistveno pomanjkljivost – stavek *J'écris une lettre à mes parents/Pisal sem pismo*

staršem naj bi imel po navedenih definicijah dva predmeta (enega direktnega in enega indirektnega), istopomenski stavek, v katerem je predložno-sklońska predmetna konstrukcija *à mes parents* zamenjana z ustreznim zaimkom (pred katerim ni predloga), pa bi moral biti zaznamovan kot stavek z dvema direktnima predmetoma: *Je leur écrit une lettre/Pisal sem jim pismo*. V obeh stavkih gre za isti glagol, z istimi argumenti in v okviru istega stavčnega modela, metodološko koherentna rešitev pa bi zajemala to, da so tudi slovnične funkcije argumentov enake.

2

2.1

Ko gre za sodobni srbski jezik, Stevanović začne svojo predstavitev glagolskih razredov z oblikovanjem skupin glagolskega načina **v ožjem** in **v širšem** smislu. Za določanje prve je najpomembnejša določitev vloge osebkov v procesu, zaznamovanem z glagolom, druga pa je obravnavana glede na nujnost in vlogo predmeta. Iz tega potem izhaja tudi dvojna klasifikacija: po glagolskem načinu v ožjem smislu se ločijo aktivni, pasivni in medialni glagoli, po glagolskem načinu v širšem smislu pa glagole delimo na prehodne, neprehodne in povratne (Stevanović 1979: 572). Zanimivo je, da v uvodnem delu poglavja, kjer se obravnavajo vprašanja glagolske podkategorizacije, ob navajanju kriterijev, pomembnih za klasifikacijo glagolov, avtor poudarja, da: »so se iz morfološkega koncepta v učenju o glagolskem načinu rojevale zmote [...] vsekakor zato, ker posamezne kategorije sistema glagolskega načina v mnogih jezikih, med drugim tudi v srbohrvaščini, nimajo posebnih oznak za njihovo zaznamovanje [...] In to naredi morfološki koncept v klasifikaciji in učenju o glagolskem načinu brezvrednostni.« (Stevanović 1979: 546) Podobno, izjemno pomembno metodološko opombo najdemo tudi v zajetni razpravi, ki je v celoti posvečena obravnavi tega pojava: »ne morem upravičiti semantičnega koncepta v obravnavi vprašanja glagolskega načina, še manj pa lahko temu konceptu dam prednost pred skladenjskim.« (Stevanović 1962: 21; glej tudi Stevanović 1961) Glede na to, da je pravilnost deklariranih načel nesporna, je zanimiv vpogled v to, v kolikšni meri se jih avtor drži v samem postopku klasifikacije.

2.2

Glede na prvi kriterij, glagolski način v ožjem smislu, so podskupine definirane na naslednji način: **aktivni** glagoli so »vsi glagoli, ki pomenijo spremembo mesta v prostoru ali stanje, v katero njihov osebek pripelje samega sebe s svojim aktivnim delovanjem«, **medialni** so »glagoli razpoloženja, notranjega preživljanja in čustev, stanja, v katero osebek prispe pod vplivom nevidnih izzivalcev v njem samem, brez svojega aktivnega delovanja«, **pasivne** pa so »glagolske oblike s trpnikom, ki jih srečamo v trpnih stavkih, kjer je treba pokazati, da določeni zunanji vršilec, določena zunanja sila opravi dejanje na dejanskem predmetu in le-ta postane slovnični osebek takšnega stavka.« (Stevanović 1979: 548–553) Vse tri definicije temeljijo na izključno semantični karakterizaciji in so zato težko sprejemljive, saj ostane nejasno, katere naj bi bile njihove skladenjske ustreznice. Predvsem je problematična omenjena defini-

cija trpnih glagolov, saj se ne nanaša na posebno glagolsko podskupino, temveč na eno iz vrste možnih morfosintaksičnih oblik glagolov.

2.3

Glede na drugi sprejeti kriterij, glagolski način v širšem smislu, Stevanović (1979: 551–555) najprej vse glagole razvrsti v tri kategorije: **prehodne**, **neprehodne** in **povratne**. Toda v naslednjem koraku ustanovi še četrto kategorijo – **neprave prehodne** glagole, ki jih obrazloži na naslednji način:

če izhajamo iz nedvomno najbolj avtentične definicije prehodnih glagolov, po kateri so to vsi glagoli, ki zaznamujejo dejanje, za katerega izvršitev je potreben predmet izven osebka, potem moramo v te glagole všteti tudi tiste, katerih rekcija zahteva predmetno dopolnilo v neki drugi obliki razen tožilnika brez predloga [...] To pomeni, da so na svoj način prehodni tudi glagoli, ob katerih ni predmeta v tožilniku brez predloga, temveč v nekem drugem sklonu, ampak ti predmeti niso pravi, bližji, temveč *nepravi*, *daljni predmeti*, in glagolov, za katerih opravilo je potreben nek bolj oddaljen predmet izven osebka, ne poimenujemo z enakim imenom, ampak jih poimenujemo *nepravi prehodni glagoli*. (Stevanović 1979: 554)

Za vzpostavitev kategorij neprehodnih in (pravih ter nepravih) prehodnih glagolov je bistvenega pomena to, »ali se predmet, na katerem se bo opravilo dejanje, nahaja izven osebka ali je v njem samem,« oz. kot osnovni kriterij delitve izstopa možnost in/ali nujnost pojava določene vrste predmeta ob posameznih glagolih, zato lahko sklepamo, da avtor izhaja iz skladenjskega kriterija. Toda pri obravnavi parametra, pomembnega za ločitev četrte glagolske podkategorije, pravi: »s skupnim imenom povratni glagoli [...] poimenujemo vse glagole s povratnim zaimkom – členica *se*.« (Stevanović 1979: 555) Torej prve tri glagolske podkategorije oblikuje na podlagi enega, distribucijskega kriterija, za identifikacijo četrte pa uvede povsem nov in kvalitativno drugačen, morfološki kriterij. Podoba se dodatno zaplete, če pogledamo nadaljnjo podkategorizacijo glagolskih besed: povratni glagoli se razvrstijo v sedem podskupin (pravi, recipročni, nepravi, medialni, tisti, ki se pojavijo v trpnem glagolskem načinu, tisti, ki se pojavijo v brezosebnih konstrukcijah, in povratno-brezosebni glagoli; Stevanović 1979: 555–572),¹ pri čemer kriterij delitve ni nikjer nedvomno naveden in tudi ni jasno, kako bi ga sploh lahko formulirali – v določenih primerih avtor govori o lastnostih samih glagolov (tako, kot jih vidi on sam), v drugih obravnava lastnosti konstrukcij, v katerih nastopajo.

2.4

Po drugi strani in vsaj na prvi pogled se zdi, da je podkategorizacija prehodnih in neprehodnih glagolov bolj natančna – ene in druge razvrsti v eno od štirih podskupin: **kreativni**, **transformativni**, **motivni** in **nevtralni**. Toda tudi ta delitev (sicer izvedena po nejasno specificiranih semantičnih kriterijih)² se ne izkaže kot uporabna pri

¹ Več o razlikah, zaradi katerih je napačno uvrščati t. i. prave povratne glagole v tranzitivne, glej v Moskovljević 1997.

² Ostane nejasno, ali se delitev nanaša tudi na neprave prehodne glagole.

poskusu podrobnejšega opisa jezikovnih dejstev, kar lahko ponazorimo z naslednjim primerom. Med nevtralne neprehodne glagole med drugim prišteje tudi naslednje glagole v srbsščini: *sedeti*, *ležati*, *nalaziti se*, *stanovati* (Stevanović 1979: 552–553). Glede na to, da so vsi člani iste podkategorije, bi pričakovali, da se tudi vsi enako obnašajo oz. da imajo distribucijo znotraj istovrstnega stavčnega modela. Toda to ne drži, saj sta stavka: *Marko sedi* in *Marko leži* v srbsščini gramatična, če pa ju oblikujemo z glagoli *nalaziti se* in *stanovati*, sta negramatična: **Marko stanujel**/*Marko se nalazi*.³

Tako nenatančna in nezadostna karakterizacija parametrov klasifikacije ter mešanje različnih kriterijev (oblikoslovnih, skladijskih in pomenoslovnih) pripelje do postuliranja povsem nedoslednega in neustreznega sistema glagolskih podkategorij v tem modelu slovnicega opisa.

3

3.1

Toporišič v slovenski slovnici glagole definira po semantičnem kriteriju, in sicer piše, da so glagoli besede, ki izražajo dejanje, stanje, potek, obstajanje, zaznavanje, spreminjanje »in še odnos do vsega tega.« (Toporišič 2000: 345) Glagole kategorizira glede na glagolski vid, tip glagolskega dejanja, prehodnost in način. Glede na glagolski vid jih deli na **dovršne**, **nedovršne** in glagole **brez vidskega para**, glede na glagolsko dejanje pa ponovno navaja nedovršne in v okviru njih loči 11 skupin (Toporišič 2000: 351–353). V prvi skupini nedovršnih glagolov so na primer navedeni glagoli, ki zaznamujejo dejanje, »ki je nekako v celem kosu, enovito, ali sestavljeno iz ponavljajočih se delov.« V drugi skupini so določni in nedoločni glagoli, sledijo glagoli dejanja oz. stanja, glagolske dvojice za dejanje in povzročanje dejanja, glagoli za dejanje in zaznavanje dejanja, glagoli, ki pomenijo spremljavo, glagoli s pomenom dejanja navade, glagoli delnosti, premikanja, naklonski in fazni glagoli ter na koncu spet glagoli dejanja, stanja in poteka. V okviru dovršnih glagolov Toporišič razlikuje devet kategorij, ki so organizirane po povsem drugačnih kriterijih kot kategorije nedovršnih glagolov.

3.2

S skladijskega stališča je najbolj pomembna delitev, ki se nanaša na prehodnost, o kateri Toporišič (2000: 353) piše: »O prehodnosti govorimo, če glagolsko dejanje koga/kaj prizadeva«. Podobno kot v srbski slovnici so glagoli v tem oddelku razdeljeni na **prehodne** oz. glagole s predmetnim dopolnilom, ki pa zajemajo tudi glagolsko dopolnilo, česar Stevanović v svoji slovnici ne navaja: *Učiti deklico plesati*. Predmet je lahko predložen ali nepredložen, prehodni glagoli pa imajo predmet v roditeljski, dajaljski, tožiljski, mestni in orodniški. Toporišič torej ne navaja razlike med pravimi in nepravimi prehodnimi glagoli, torej ni možnosti, da bi potrpljenje definirali kot skladijski proces, ki zajema samo t. i. prave prehodne glagole.

³ Več o stavčnih modelih, v katerih se pojavijo navedeni glagoli, glej v Stanojčić, Popović 1999.

3.3

Toporišič potem glagole deli po vrsti prehodnosti na deset kategorij: 1. direktno prehodni glagoli z nepredložnim dopolnilom v tožilniku in s trpniško pretvorljivostjo – glagoli, ki imajo predmet v tožilniku in iz katerih se lahko naredi trpna konstrukcija (*Pohvalili so učenca : Učenec je bil pohvaljen*); 2. prehodni glagoli z dopolnilom v tožilniku in možnostjo pretvorbe v obliko z deležnikom stanja (*To stvar poznam : Ta stvar mi je poznana*); 3. glagoli z dopolnilom v rodilniku, dajalniku ali s predložno zvezo in z možnostjo pretvorbe v obliko brez *se* (*Veselim se tega : To me veseli*); 4. glagoli z dopolnilom v orodniku in z možnostjo pretvorbe v obliko brez *se* (*Okrepil se je s čajem : Čaj ga je okrepil*); 5. glagoli z dopolnilom v orodniku in možnostjo pretvorbe predmeta v osebek (*Drobi z nogami : Noge ji drobijo*); 6. glagoli s predložnim dopolnilom (*bežati od dela*); 7. glagoli s tavitološkim dopolnilom (*sanjati sladke sanje*); 8. opisni frazni glagoli (*gójiti čebele : čebelariti*); 9. glagoli s predložnim prostim morfemom za različne sklone (*stremeti k sreči, čakati na rešitev, v tem sem se zmotil, skriti se pred sovražnikom*); 10. glagoli z dvema dopolniloma (*dati otroku knjigo*). Podkategorizacije neprehodnih glagolov sploh ni, kar je nenavadno, saj neprehodni glagoli tvorijo pomemben del skupnega glagolskega korpusa (Toporišič 2000: 354–355).

3.4

V posebnem razdelku so navedeni glagoli in oblike s *se*, ki so razvrščeni v tri skupine s podskupinami. Najprej je navedena skupina, poimenovana tvorna zveza, kjer je ustanovljenih šest podskupin, v okviru katerih avtor večinoma navaja normativne opombe in ne posebnih kategorij glagolov s *se*. V okviru trpne zveze avtor navaja, da so »vsi obravnavani tipi glagolov s *se* tvorni. Oblika s *se* pa lahko izraža tudi trpnost. V tretji skupini so glagoli, pri katerih se en *se* lahko izpusti.« (Toporišič 2000: 357)

3.5

Za razliko od Stevanovičeve vsebuje Toporišičeva slovnica tudi vrsto normativnih opomb. Skupno za oba avtorja je, da se v slovnica, pri Toporišiču celo v večji meri, pojavi mešanje različnih ravni analize, tako kot se pogosto mešajo tudi različni kriteriji klasifikacije – oblikoslovni, skladenjski in semantični. Parametri klasifikacije niso dovolj jasno in natančno določeni, kar je pri obeh pripeljalo do nedoslednega in premalo argumentiranega razvrščanja glagolov v posamezne, zelo arbitrarno določene razrede.

4

4.1

Primerjanje sistemov glagolske podkategorizacije v dveh največjih deskriptivnih slovnica, za slovenski in srbski jezik kaže na obstoj pomembnih razlik, tako v izbiri parametrov klasifikacije kot v njihovem definiranju. Takšna situacija, kot jo pona-

zarjajo tudi primeri iz deskriptivnih slovníc drugih jezikov, omenjenih v tem prispevku, je bila povsem običajna na začetku druge polovice prejšnjega stoletja, ko sta bili ti dve slovnici objavljeni. Nadaljnji razvoj splošnojezikoslovne teorije v drugi polovici dvajsetega in prvem desetletju enaindvajsetega stoletja pa je prinesel nova spoznanja o glagolski podkategorizaciji. Zahvaljujoč novim vpogledom in pristopom k temu vprašanju, ki so nastajali najprej v okvirih različnih šol odvisnostne, potem pa tudi transformacijsko-generativne slovnice (od t. i. standardne teorije do minimalističnega pristopa), ter analizam leksičnih hierarhij, nastalih v okviru slovnice centrične frazne strukture, se sodobne obravnave glagolske podkategorizacije v marsičem razlikujejo in zajemajo veliko večje število parametrov podkategorizacije kot prej. To med drugim pomeni, da se mora pri določanju glagolskih razredov upoštevati ne le glagolska vezljivost oziroma število in vrsta argumentov, ki jih glagol veže zase, temveč tudi tematske (semantične) vloge, ki se pripišejo tem argumentom, in cela vrsta sintaksično-semantičnih parametrov, pomembnih za glagolsko podkategorizacijo, kot so: a) neegativnost : neakuzativnost, b) možnost deagentizacije, c) možnost inverzije (rotacije) dopolnil, d) distribucija komplementizatorjev, e) možnost dvigovanja osebka iz odvisnega v glavni stavek, f) vzpostavitev relacij koreferenčnosti (kontrole) med argumenti glavnega in odvisnega stavka, g) možnost dvigovanja klitik iz odvisnega v glavni stavek, h) možnost dvigovanja negacije, j) obrazci nominalizacije. Uporaba sistema podkategorizacije, ki bi zajel vse našteje (in morebitne nove) parametre na jezikovnem gradivu srbskega in slovenskega jezika, bi odprla možnost za formuliranje veliko bolj natančnega in sistematičnega modela glagolskih razredov v srbskem in slovenskem jeziku.

Literatura

- DEVOD, F., MARTENS, L., DE MUYNCK, R., 1993: Object problems in contrastive analysis. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 28. Poznan: Adam Mickiewicz University. 22–38.
- GREVISSE, Maurice, 1986: *Le bon usage*. Paris: Duculot.
- HUDDLESTON, R., PULLUM, G. K., 2002: *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MOSKOVLJEVIĆ, Jasmina, 1997: Leksička detranzitivizacija i analiza pravih povratnih glagola u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* LIII. 107–114.
- MOSKOVLJEVIĆ POPOVIĆ, Jasmina, 2008: *Ogledi o glagolskoj potkategorizaciji*. Beograd: Čigoja.
- QUIRCK, Randolph, GREENBAUM, Sidney, LEECH, Geoffrey, SVARTVIK, Jan, 1972: *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.
- QUIRCK, Randolph, GREENBAUM, Sidney, LEECH, Geoffrey, SVARTVIK, Jan, 1985: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- STANOJČIĆ, Živojin, POPOVIĆ, Ljubomir, 1999: *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- STEVANOVIĆ, Mihajlo, 1961: Glagolski rod i pitanja u vezi s njim. *Glas SANU CCLI* 6. 45–63.
- STEVANOVIĆ, Mihajlo, 1962: Problem glagolskog roda i povratni glagoli u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* XXV. 1–47.
- STEVANOVIĆ, Mihajlo, 1979: *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- ŽELE, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: SAZU.